

Komparative metoder – kausalitet eller kontekst?

Utidige betragtninger med udgangspunkt i Durkheim

Lige siden Durkheim i 1895 med *Den sociologiske metode* (1972) og i 1897 med demonstrationseksemplet *Suicide* (1951) søgte at instituere "den komparative metode" som metoden par excellence i "den sociologiske videnskab", har den været et helt centralt stridspunkt i alt, hvad der har haft med sociologisk metode at gøre. Og netop stridspunkt er ordet, for metoden har langtfra været alment accepteret, endsigse forstået, alle vegne og til alle tider. Der har været meget ikke-komparativ eller kun implicit komparativ sociologi – måske det meste? – noget bevidst og eksplicit og andet fordi det bare udviklede sig sådan. Og der har været meget komparativ sociologi, som ikke havde meget at gøre med den metode, Durkheim anbefalede (eller den, han praktiserede i *Suicide*, hvilket ikke var helt det samme).

At det forholder sig sådan er egentlig ikke så mærkeligt, for spørgsmålet involverer vigtige dele af fundamentet for al sociologisk tænkning og forskning, nemlig kausalitetstanken, eller bredere formuleret: Hvad er det, der forklarer fænomener, forskelle og udvikling i "det sociale", eller: Hvad skal der til før vi kan tale om tilfredsstillende forklaringer i sociologien? Og det involverer igen stort set alle videnskabsteoretiske positioner,

på hver sin vis, hvad enten disse nu gøres klart eksplicit og systematisk eller – som for det meste – implicit og/eller hulter-til-bulter. Det er derfor på samme tid et både vigtigt og vanskeligt spørgsmål. Det bestemmer ikke bare, hvad teori og empiri er, eller antages eller tilstræbes at være, og hvad de handler om, men også hvilken status, fokus og rækkefølge der er mellem dem indbyrdes. Det gjorde det i hvertfald for Durkheim, og det gør det nok også for os andre, hvis vi orker at tænke det igennem, uden at vi nødvendigvis kommer til samme resultat som han.

Første akt: Et hundrede år tilbage

Nu var det faktisk ikke en hvilken som helst komparativ metode, Durkheim foreslog som den eneste sande sociologisk-videnskabelige. Det var mere præcist "de samvirkende variationers metode" (Durkheim 1972: 116), der skulle træde i stedet for allehånde (1) finalistisk-psykologiske (a la Tarde), (2) finalistisk-funktionalistiske (a la Spencer, Darwin og Lamarck) og (3) "flade" deskriptivt-empiristiske analyser (a la John Stuart Mill). Baggrunden for Durkheims overvejelser var dels hans overordnede bestræbelser på at etablere sociologien som "sin egen"

videnskab med "sit eget felt" (sociale forhold forklaret ud fra sociale forhold), og med sin egen tillempede form for naturvidenskabelig metode (empiriske observationer af teoretisk bestemte sociale forhold "som om de var ting"). Dels var baggrunden Durkheims efterrationaliseringer af egne hidtidige analyser (arbejdsdelingen og, delvis, selvmordsstudierne). Endelig var det en eksplicit kritik af Mills arbejder om kausaliteten og eksperimentet, som han nok mere eller mindre havde forstået eller ville forstå rigtigt, men som i hvertfald fungerede som et godt afsæt for en selvstændig tilgang.

For det første var Durkheim ikke helt enig med Mill i, at man ikke kunne anvende eksperimentet – og dermed kausalitetstankegangen, end ikke tilnærmet eller indirekte – i samfundsvidenskaberne. Samfundet lod sig ganske vist ikke kontrollere og manipulere med henblik på rene eksperimenter, men frembød til gengæld så rigelige muligheder for at sammenligne situationer med variationer af forskellige kombinationer af omstændigheder. Det adskilte sig kun ved at være mere kompliceret, men ikke ved at være principielt anderledes indrettet end enhver anden del af "virkeligheden", fx den kemiske eller den biologiske. Dermed blev det nok sværere, men ikke umuligt at anlægge en tilnærmet eksperimentel (og kausal) perspektivering.

For det andet var han helt uenig med Mill, når denne, efter Durkheims mening, antydede at een og samme konsekvens godt kunne have forskellige årsager – og vice versa. Det underminerede nemlig det rene kausalitetsprincip og dermed videnskabeligheden. Når man overhovedet kunne tænke sådan, skyldtes det som regel "blot" dårligt eller halvgennemført arbejde. Ved omhyggeligt teoretisk og empirisk arbejde ville man som regel finde, at det, man troede var

forskellige årsager, i virkeligheden var forskellige *udtryk* for det samme, eller at det man opfattede som den *samme* konsekvens i virkeligheden var flere principielt forskellige ting. Eksemplet han giver er det velkendte, at selvmord ikke er et, men flere forskellige fænomener (egoistisk, anomisk osv.) med hver deres egen bagvedliggende (samfundsmæssige/strukturelle) årsag. Derfor fremførte Durkheim sit noget firkantede dogme om, at der til ethvert samfundsmæssige fænomen som virkning altid hører et andet, og altid kun det, som årsag (og vice versa).

Og fordi samfundet som sagt var mere komplekst og ikke sådan uden videre lod sig afgrænse og manipulere tilstrækkeligt præcist og sikkert (også af etiske hensyn og af hensyn til menneskets "natur/art"), og man derfor ikke kunne anvende eksperimentet i ren form (men nok kausalitetstankegangen), afviste han også Mills hovedmodeller for komparativ metode, nemlig både "sammenfaldsmetoden" og "afvigelsesmetoden". Hvordan skulle man kunne afgøre, om der var fuldstændig sammenfald mellem to situationer eller samfund, eller kun forskel på netop eet punkt? Til de komplekse sociologiske forhold og analyser satte han i stedet de samvirkende variationers metode som både den eneste mulige og den bedste metode. Det var dog nok så meget en "approach" eller en analysestrategi, som søgte efter grader af parallelle samvariationer (i dag ville vi nok sige korrelationer eller regressioner) mellem mere, men som regel oftest mindre operationaliserbare og målelige sociale forhold: lille, mellem eller stor virkning følger efter lille, mellem eller stor årsag under, dvs. på tværs af, vidt forskellige "ydre" omstændigheder (i dag ville vi nok sige kontekster). Man kunne selvfølgelig ikke få det hele med under sådanne omstændigheder, men det var den eneste måde,

man kunne håbe på at udestillere de grundlæggende (skjulte) kausalrelationer, dvs. lovmæssighederne, som altid gjorde sig gældende (en bestemt årsag ville altid udløse en og samme virkning) på trods af alle vore fordomme om og perceptioner af det umiddelbart tilgængelige, mente Durkheim. Netop derfor var kravene til sociologisk analyse, abstraktionsevne og fantasi mange gange større end i fysik eller biologi, hvor man jo bare kunne opstille eksperimenter. Og netop derfor var sociologien mere avanceret – når det altså lykkedes. At der heri lå en særdeles principiel kritik fra Durkheim i forhold til Mill og al (anden) empirisme for at stille sig tilfreds med "flade", rent deskriptive og derfor ofte også overfladiske konstateringer af sammenhænge frem for at søge bagom eller ned under overfladen til tingenes egenskaber eller natur, er en desværre alt for ofte overset kendsgerning hos de, der let og elegant slår Durkheim i hartkorn med senere empirisk eller logisk (neo)positivisme som et argument for total afvisning af Durkheim (et argumentationsniveau, der desværre også omfatter mange af nutidens kritiske realister - og konstruktivister).

At Durkheim med sin meget bogstaveligt-traditionelle kausalitetsopfattelse (altid en en-til-en-relation mellem årsag og virkning) så i praksis løb ind i en række vanskeligheder, da han skulle føre sine komparative kausalanalyser ud i livet – i selvmordsstudiet - er en anden historie, som ikke skal fortælles her. Kort fortalt blev strategien vendt noget på hovedet, idet "analysen" startede med "årsagerne", der så fik påhæftet forskellige "virkninger", og kausalkæderne blev nogle steder lovligt lange og komplekse og gav af og til plads for en i forhold til principperne betænkelig kontekstuel samvirken.

Nu var Mill, Spencer og psykologer-

ne langt fra de eneste, som Durkheim profilerede sin sociologi i forhold til. Mill var død og Spencer var aldrende med en vigende position, i hvertfald i Frankrig, og psykologerne var, trods alt, kun psykologer. Langt mere udfordrende i Durkheims verden – foruden konkurrenten Tarde (imitationsteoretikeren) – var den altdominerende neo-kantianske, konventionalistiske tradition. Relationen til denne, som i virkeligheden er nok så belærende for hele problematikken om komparation og/eller kausalitet, hører vi imidlertid knap så meget til. Den var der imidlertid, og hvad mere er: Den kan på mange måder sammenfattes som en diskurs *mellem* kausalitet (Durkheim) og kontekst (neo-kantianerne) frem for et spørgsmål om både-og.

Først dog et par ord om kontekst ud fra nogle daværende formuleringer. Hvad er en samfundsmæssig kontekst?

Hver gang nogle fænomener ved at blive kombineret ud fra denne kombination udviser nye fænomener, må man gå ud fra, at disse nye fænomener er placeret, ikke i elementerne, men i den helhed, som er opstået ved deres forening. Den levende celle rummer intet ud over mineralske partikler, ligesom samfundet ikke rummer noget ud over individerne; og dog er det indlysende umuligt, at de for livet karakteristiske fænomener skulle være at finde i brint-, ilt-, kulstof-, eller kvælstofatomer. Thi hvordan skulle levende bevægelser kunne blive til ud af ikke-levende elementer? Hvordan skulle i øvrigt de biologiske egenskaber fordeles mellem disse elementer? ... Man kan ikke opløse livet på denne måde; det er ét og, folgelig, er det kun at finde i den levende substans i dens helhed. Det er i hel-

heden, ikke i enkeltdele... Og det vi siger om livet gælder for alle mulige synteser. Bronzens hårdhed er hverken i det kobber eller i det tin eller i det bly, som har været med til at danne det, og som er bløde eller bøjelige materialer; den er i deres blanding.... Hvis ... denne syntese *sui generis*, som udgør ethvert samfund, udviser nye fænomener, der er forskellige fra dem, der forefindes i den individuelle bevidsthed, så må man dog vel indrømme, at disse specielle forhold hører hjemme i selve det samfund, som producerer dem, dvs. i dets medlemmer.

Man kan vanskelig tænke sig et klarere billede på en strukturel, holistisk kontekst-tankegang. Delene må til enhver tid fortolkes ift. den strukturelle helhed, de er en del af. De er intet i sig selv, eller rettere; det de er eller afstedkommer, afhænger af den kontekst, de indgår i. Det uorganiske kan blive organisk, det bløde blive hårdt osv. Problemet med citatet er, at det er den angiveligt antikonkretuelle kausalitets- og lovmæssighedsteoretiker Durkheim, der siger det, endda i samme bog, hvor han udvikler sine naturvidenskabeligt inspirerede, kausalitetsbaserede, komparative metoderegler, mere præcist i forordet til 2. udgave af denne bog (Durkheim 1972:11). Hans ærinde er ganske vist ikke at revidere sin kausalitetsopfattelse men derimod at forsvare, hvad han opfatter som sociologiens grundlag – at de kollektive sociale forhold er noget for sig selv (*sui generis*), og noget som er ydre ift. individerne – dvs. virker ind herpå – dvs. kan forklare det samfundsmæssige eller andre sociale forhold. Han er altså ikke ude på at give en (mere kontekstuel) forklaring på noget (en effekt), men på at finde ”årsager”, som kan indgå i en kausalforklaring (si-

denhen og i andre, generelle sammenhænge – på tværs af tid og sted). Sådan er der så meget, der kan komplicere forholdene. Inkonsistens eller ej? – Durkheim så det i hvert fald ikke sådan, da han skrev dette forord mange år efter den oprindelige tekst – og efter diverse togter mod diverse kontekstteoretikere.

Det var kun til dels Durkheim selv, der førte pennen i dialogen med de franske kulturgeografer – oprindeligt som et led i en generel bestræbelse på at inkorporere problemstillingen om det rumligt-materielle som et ”substratum” ift. det sociale i sociologiens domæne under betegnelsen ”den sociale morfologi”.

I forhold til den skæbne, der blev den tyske antropo-geograf Ratzel, og til dels Simmel, til del som et led i disse bestræbelser – de blev først, i øvrigt som de eneste uden for durkheimkredsen, inviteret til at skrive i *l'Année Sociologique* og derefter kritiseret massivt i diverse anmeldelser (Tonboe 1993: 145ff) – så blev der taget anderledes respektfuldt fat i Vidal de la Blache, grundlæggeren af den franske kulturgeografi ved Sorbonne. Et af dennes hovedbegreber til analysen af mødet mellem kultur, demografi og geografi – ”genre de vie” – var ikke blot inspireret af lePlay, men også af Durkheims eget værk om arbejdsdelingen. Durkheim roser Vidal for en langt mere målrettet, præcis og konsistent tilgang til den sociale morfologi end den, man finder hos Ratzel.

Vidal svarede aldrig direkte, men skrev i et andet tidsskrift, de begge bidrog til, en artikel om forholdet mellem sociologi og geografi (Vidal de la Blache 1904), hvor han eksplicit forbeholdt sig sin egen (kultur)geografiske platform i dyrkelsen af de fælles interesser; derved ville man tjene de fælles formål bedst: Mens sociologen, naturligt nok, er interesseret helt andre, mere generelle og mere rent sociale forhold og processer,

må geografen først og fremmest holde sig den konkrete, lokale kontekst klar – inklusive de sociale forhold, der karakteriserer og påvirker denne kontekst. Herunder må han naturligvis betragte de sociale forhold som geografiske forhold (*faites géographiques* – altså svarende til Durkheims *faites sociales*), naturligvis kun for at forklare geografiske, ikke sociologiske, fænomener. Både videnskabsopfattelsen – den klare, kantiansk-humboldtske arbejdsdeling, og kausalitetsopfattelsen – den klare kontekstualisering af det lokalt-unikke (årsag-virknings relationen var en forsker-bevidstheds-konstruktion – ikke noget reelt eksisterende) er karakteristisk for den dengang i Frankrig dominerende neo-kantianske, endda konventionalistiske strømning (inspireret af bl.a. Poincaré), som Vidal tilhørte – og meget anderledes end Durkheims mere "realistisk", naturvidenskabeligt inspirerede tilgang til disse ting, selvom også han var kantiansk inspireret. De to traditioner stødte da også snart voldsomt sammen "pr. stedfortræder".

Vidals elever kastede sig over en storstilet serie lokalstudier af den franske "geografi" – og Durkheims assistenter kastede sig over disse studier i anmeldelser i *l'Année Sociologique* (Simiand 1910): Denne enestående mulighed for sammenlignende casestudier, hvormed man netop kunne isolere afgørende faktorer og etablere gyldige forklaringer i relation til lovmæssigheder, udnyttede overhovedet ikke, mener de. Hver lokalstudie lukker sig om sig selv. De samme ting forklares på forskellig måde og forskellige ting på samme måde, i samme studie endda. Derved forklares ingenting. Alt fremstilles som geografi, alene fordi dette er forskernes hovedinteresse eller -perspektiv, men der gives ingen ordentlige, selv ikke geografiske, forklaringer af disse ting, uden om sociologien. Simiand

foreslog i stedet et helt andet projektdesign, hvor hver forsker skulle studere – ikke en bestemt region - men et bestemt emne i forskellige regioner.

Geograferne reagerede af forståelige grunde voldsomt på dette aldeles delegitimerende udfald, som helt op til vore dage har nedkolet forholdet mellem de to fag, ikke bare i Frankrig mellem Durkheimskolen og Annaleskolen (Buttimer 1971, Berdoulay 1978, Gregory 1994), men generelt i Europa og USA. I forhold til at det har været hævdet, at de to parter talte forbi hinanden inden for en overordnet kantiansk tradition, var der tværtimod tale om en reel konfrontation mellem to forskellige videnskabsteoretiske retninger - det kontekstuelle perspektiv kontra det kontekstfrigitte, med direkte reference til bagvedliggende forskellige kausalitetsopfattelser: Den neokantianske nominalisme/konventionalisme med fænomenalistiske undertoner, hvor det først og fremmest er mennesket/individet, herunder forskeren, der med sine begreber og sammenstillinger deraf skaber orden i verden frem for den objektivt eksisterende virkelighed selv, som det fremtrådte ud fra et mere realismepræget (gammel)positivistisk perspektiv. En kontekstbaseret possibilisme, der angiveligt er mere optaget af nødvendige end af tilstrækkelige betingelser i efterfølgende redegørelser for det unikke, frem for af rene kausalforklaringer, der bygger på demonstration af tilstrækkelige såvel som nødvendige betingelser som grundlag for lovmæssigheder til forklaring og forudsigelse af generelle forhold, på tværs af alle mulige konkrete tids- og stedskontekster. Der var således et højest varierende sæt af årsagsmekanismer, med god plads til frit handlende individer, sammensat af varierende sæt af fænomener med varierende egenskaber afhængig af både den konkrete kontekst og de valgte videnskabelige perspektive-

ringer, stod over for et sæt af klart og objektivt afgrænsede årsager, der efterfølgende determinerer lige så klart afgrænsede virkninger i entydige og uforanderlige relationer – kaldet lovmæssigheder.

Anden akt: Et hundrede år frem

Et sekel henrinder – og stort set intet sker.

At disse modsætninger ikke kun har historisk interesse, men principielt stadig gør sig gældende blev med al ønskelig tydelighed illustreret for nogle år siden (1985-90) i England. Her finansierede det britiske økonomisk-sociale forskningsråd tre store parallelle forskningsinitiativer om "Locality Research" i en storslået satsning. Alle tre var komparativt orienteret, om end hver på sin vis. Det ene, det såkaldte CURS-initiativ med deltagelse af geografer, økonomer og sociologer som Phil Cooke, John Urry, Chris Pickvance og Michael Harloe (Harloe ed. 1990), var organiseret som en række parallelle studier af politisk-økonomisk-social restrukturering i syv lokaliteter i England. Bortset fra, at disse lokaliteter var valgt for at belyse forskellige problemstillinger – fx økonomisk vækst og politisk udvikling eet sted, turisme og små virksomheder et andet, politisk-økonomiske konflikter et tredje osv. – så var det et decideret kontekstuel komparativt studium, hvor hver gruppe af forskere havde hver deres lokalitet som hovedansvar. Det andet, det såkaldte SCEL-initiativ, var ligeledes primært område-case-orienteret med syv delprojekter, men koncentrerede sig primært om forandringer i arbejdsmarkedsrelationer i og på tværs af de studerede regioner.

Det tredje derimod, Sussex-initiativet, med deltagelse af bl.a. Mike Savage, Simon Duncan, Peter Saunders og Andrew Sayer, omfattede fem lokale studier. Det var i modsætning til de andre ikke primært survey-baseret, men byggede på

eksisterende statistik og kvalitative interviews og - nok så vigtigt – det var ganske anderledes organiseret. Det fulgte stort set, ganske uafvidende, de retningslinier, Semiand i sin tid stillede op som alternativ til de franske geografer. Hver af de deltagende forskere havde eet emne, som de forfulgte på tværs af mindst to af de valgte case-områder - netop med henblik at kunne adskille det lokalt-konkrete fra det nationalt-globalt-generelle i de socioøkonomiske processer, idet sigtet primært var teoretisk-generelt frem for konkret-kontekstuel (Savage et al. 1987).

Alle tre projekter, men specielt CURS-initiativet, blev heftigt kritiseret fra neo-marxistisk hold, bl.a. fra David Harvey og Neil Smith – primært for teoriløshed og for at underlægge sig det konservativt-statslige hegemoni i en "new geography" med tandløse, perspektivforladte lokalstudier – og der udspandt sig en særdeles livlig diskussion og kritik mellem projekterne indbyrdes (se Tonboe 1993: 166 for yderligere referencer), som ikke mindst handlede om forskellige måder at drive komparative studier på (uden reference til det historiske fortilfælde i øvrigt). Det mest interessante og tankevækkende i denne sammenhæng er imidlertid, at det store flertal af de involverede, når vi ser bort fra de marxistiske kritikere, bekendte sig til samme videnskabsteoretiske grundholdning, nemlig den i England, ikke mindst i postmarxistiske kredse, ganske fremherskende kritiske realisme. Hvert af de tre projekter talte fremtrædende talsmænd for netop denne tradition, fx Duncan, Sayer og Urry. Og netop denne tradition sigter mod at kombinere væsentlige træk fra både den positivistisk-naturvidenskabelige og den humanvidenskabelige, kantiansk inspirerede tradition ved at love afdækning af bagvedliggende kausalforhold (mekanismer omfattende fænomenernes "kræfter" og "tilbøjeligheder") uden lov-

mæssighed og forudsigelighed, bl.a. ud fra en skelnen mellem nødvendige (grundlæggende egenskabsafhængige) og kontingente (grundlæggende kontekstafhængige eller handlingsinitierede) relationer. Alligevel var dette ikke tilstrækkeligt til at forhindre at fronterne – i 1980-ernes England – stort set blev trukket op som for 100 år siden i Frankrig – nu blot ikke mellem forskellige, men inden for een bestemt videnskabsteoretisk retning.

Tredje akt: To skridt til siden

Den kritiske realisme er efter min mening et af de mere løfterige videnskabsteoretiske bidrag i de seneste år (fx Danermark m.fl. 1997), som netop med sin specielle kausalitetsopfattelse synes at kunne bygge bro over tidligere tiders dybe klofter mellem det klassisk-kausale og det kontekstuelle. Men måske har den alligevel en for stærk kontekstuel, teori- eller generaliseringsbegrænsende bias? Eller også ligger problemet i, at vi har meget svært ved at kaste "traditionelle" forestillinger om lovmæssigheder, hypoteser, generaliseringer på tværs af tid og sted, forudsigelser mv. over bord uden at frygte, at vi dermed også kaster selve videnskabeligheden bort – eller i hvert fald bliver beskyldt for at gøre dette? Det naturvidenskabelige forskningsideal dominerer tilsyneladende fortsat samfundsvidenskaberne ved at have patent på opfattelsen af "videnskab", institutionelt og bevillingsmæssigt.

Det er endvidere min fornemmelse, at samme type problemer måske også gælder en anden af de nyere løfterige metodiske nybrud inden for sociologien – Bourdieus kontekstuelle-relationale reflektive sociologi (Bourdieu et al. 1991, Bourdieu & Wacquant 1996). Måske er der for *lidt* durkheimsk realisme, objektivisme og generalitet og for *megen* konkret "empirisme" i både den kritiske rea-

lisme og den meget kontekstbundne reflektive sociologi, hvor spændingen mellem de generelle begreber (fx habitus, kapital og felt) og deres varierende udfyldelse i konkrete case-kontekster kan blive for stor og polarisere forskningen i en empirisk-praktisk og en filosofisk-teoretisk del?

Kunne de to sidste tilgange evt. finde sammen eller inspirere hinanden i en videreudvikling til løsning af dette fælles problem? Måske kunne vi komme dette i møde ved at begynde at besinde os på og overbevise andre om, at det ikke længere i så høj grad er frugtbart at søge, eller konstruere, (generel) teori i gammeldags durkheimsk forstand i samfundsvidenskaberne, men at videnskabeligheden her stiller andre krav og tilbyder andre muligheder? Måske kunne værdien af komparative studier, frem for at afdække det generelle, universelle og varige, først og fremmest være at pege på den konkrete mangfoldighed, foranderlighed og kontingens på bedste postmoderne facon? Generelt handler det dog først og fremmest om at nå til en afklarende enighed om *hvilke* krav til videnskabelighed, der så gælder i samfundsvidenskaberne, og *hvilke andre* muligheder, denne videnskabelighed så kan tilbyde.

Jeg vil i denne kommentar, måske lidt for frejdigt og provokerende, nøjes med blot at rejse disse spørgsmål; jeg har hverken plads, tid eller tankekraft lige her og nu til at afklare dem yderligere. Men måske kan en påpegning af, at spørgsmålene omkring komparation, kontekst og kausalitet faktisk er en hel del mere komplicerede, forbundne og vidtrækkende, end de umiddelbart synes at være, bidrage til at igangsætte grundigere og mere afklarende overvejelser hos andre, evt. på baggrund af erfaringer med, hvad der forekommer at være en "komparativ bølge" i tiltagen? Det ville i grunden ikke være så galt.

Litteratur

- Berdoulay, V. 1978: "The Vidal-Durkheim Debate". In Ley, D. & M. Samuels (eds). *Humanistic Geography*. Chicago: Maaroufa Press: 77-90.
- Bourdieu, P. et al. 1991: *The Craft of Sociology*. Berlin/New York: Walther de Gruyter.
- Bourdieu, P. & L. Wacquant 1996: *Refleksiv sociologi*. København: Reitzel.
- Buttimer, A. 1971: *Society and Milieu in the French Geographic Tradition*. Chicago: Rand McNally.
- Danermark, B. m.fl. 1997: *Att förklara samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Durkheim, E. 1972: *Den sociologiske metode*. København: Fremad.
- Durkheim, E. 1951: *Suicide*. USA: The Free Press.
- Gregory, D. 1994: *The Geographical Imagination*. London: Blackwell.
- Harloe, M. et al. (ed.) 1990: *Place, Policy and Politics: Do Localities Matter?* London: Unwin Hyman.
- Savage, M. et al. 1987: "Locality Research: the Sussex Programme on Economic Restructuring, Social Change and Locality". *The Quarterly Journal of Social Affairs* 3 (1): 27-51.
- Simiand, F. (1910) "Demageon, Blanchard, Valleaux, Vacher, Sion. Révue". *L'Année Sociologique* 9 (1906-09): 723-32.
- Tonboe, J. 1993: *Rummets sociologi*. København: Akademisk Forlag.
- Vidal de la Blache, P. 1904: "Rapports de la Sociologie". *Revue Internationale de Sociologie* 12 (5): 309-13.